

Monetisation and Commercialisation in the Baltic Sea, 1050–1450, ed. by Dariusz Adamczyk, Beata Możejko (Studies in Medieval History and Culture), Routledge, London–New York 2021, ss. 175, ISBN 978-0-367-89856-4.

W polskim piśmiennictwie historycznym dotyczącym okresu średniowiecza i wcześniejszej epoki nowożytnej teoria komercjalizacji, mimo dużego potencjału interpretacyjnego, nie była dotychczas szeroko wykorzystywana¹. Omawiana publikacja, poświęcona zagadnieniu monetyzacji i komercjalizacji w strefie bałtyckiej w okresie średniowiecza, jest pokłosiem konferencji naukowej „Monetarisierungsmomente und Kommerzialisierungszonen im Ostseeraum 1050–1450”, która odbyła się Niemieckim Instytucie Historycznym w Warszawie we wrześniu 2018 r.

Punktem wyjścia prezentowanych w pracy rozważań jest transformacja ekonomiczna, społeczna i polityczna w strefie bałtyckiej w XI–XII w. Proces kształtowania się władztw terytorialnych związany z rozpoczęciem lub intensyfikacją produkcji monet splótł się wówczas z przejściem od typowej dla okresu wikingów gospodarki łupieżczej do opartej na lokalnych związkach (*hanse*) dalekosiędnej wymiany handlowej między wschodem a zachodem kontynentu. Nowe struktury polityczne dążyły do włączenia się w ponadregionalne sieci handlowe i przejęcia kontroli nad mającą strategiczne znaczenie cyrkulacją kruszców. Tak zarysowany punkt wyjścia i tematyka pracy determinują stawiane pytania: czy postępująca monetyzacja życia gospodarczego wynikała z procesów ekonomicznych czy z działań władztw terytorialnych mających na celu umocnienie swojej pozycji; które z sektorów gospodarki i które grupy społeczne uczestniczyły w procesie komercjalizacji i w jakim zakresie; czy i w jakim zakresie możemy mówić o integracji rynków; wreszcie czy monetyzacja strefy bałtyckiej w okresie średniowiecza była procesem linearnym czy zakłócanym przez lokalne czynniki społeczne, polityczne i gospodarcze.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów autorstwa polskich i zagranicznych uczonych. Dodano krótki wstęp, wykaz ilustracji i tabel oraz noty biograficzne autorów, na końcu umieszczono połączony indeks osobowy i geograficzny. Każdy z tekstów zawiera wykaz wykorzystanych źródeł i literatury.

Autorem pierwszego rozdziału, zatytułowanego *Money, gift or instrument of power? Hybrid (political) economies in the post-Viking age around the Baltic Sea* (s. 9–20), jest Dariusz Adamczyk. Wykorzystując wyniki badań archeologicznych (odkryte skarby), studiów numizmatycznych (jakość odkrytych monet, struktura skarbów – głównie relacja między liczbą monet a srebrem w innej formie), źródła historyczne oraz kontekst antropologiczny, autor wskazuje na widoczne w XI–XII w. zróżnicowanie stopnia monetyzacji. Był on determinowany z jednej strony przez aktualne potrzeby umacniają-

¹ Piotr Guzowski, *Przyziemne potrzeby w badaniach społeczno-gospodarczych dawnej Polski*, *Historyka. Studia Metodologiczne*, T. 49: 2019, s. 332. DOI: <http://dx.doi.org/10.24425/hsm.2019.130585>.

cych się struktur władzy – bicie monety srebrnej jako element polityki fiskalnej i forma sprawowania władzy, a jednocześnie srebro w formie biżuterii jako przedmiot dystrybucji dóbr służącej budowaniu i wzmocnieniu więzi. Z drugiej natomiast zależało od struktury społecznej i terytorialnej – społeczności i grupy funkcjonujące bliżej centrów wymiany lub trudniące się handlem w większym zakresie uczestniczyły w gospodarce opartej na pieniądzu, podczas gdy niższe warstwy społeczne i społeczności rolnicze częściej wykorzystywały srebro jako symbol prestiżu i surowiec do wyrobu biżuterii. Pozwala to zdaniem autora mówić o hybrydowych sposobach polityk gospodarczych odzwierciedlających różnice w strukturze społecznej i poziomie kulturowym ówczesnych społeczeństw, a jednocześnie wskazuje na nielinearność procesu monetyzacji gospodarki strefy bałtyckiej w XI–XII w.

Następny artykuł, zatytułowany *Coin circulation in Poland under the rule of Bolesław III Wrymouth (1102–1138)* (s. 21–46), autorstwa Grzegorza Śnieżki, poświęcono – jak wskazuje tytuł – emisjom monety książęcej w czasie rządów Bolesława Krzywoustego. Szczegółowa analiza znalezisk monet (skarbów) została tu poparta zestawieniami w formie tabel i map oraz przedstawiona w ujęciu chronologicznym (autor podzielił panowanie księcia na trzy okresy) i terytorialnym. Pozwoliło to historykowi wysnuć wnioski, że stopień monetyzacji ziem polskich był w okresie rządów Krzywoustego znacznie niższy niż Anglii.

Kolejny artykuł, autorstwa Romana Zaoralą – *Two stages of monetisation. Periodic recoinages and coin debasement in the Czech lands* (s. 47–62) – przedstawia proces monetyzacji obszaru Czech i Moraw. Na podstawie źródeł pisanych, numizmatów i badań archeologicznych badacz podkreślił długotrwałość i nielinearność procesu, który trwał od drugiej połowy X w. do XIV w., a w XIII i początku XIV stulecia przerywany był okresami odwrotu od monety. Cezurę pomiędzy tytułowymi etapami – moment przejścia od monety brakteatowej do groszowej – określa na początek XIV w. Nawiązując do tez Rogera Svenssona, wskazuje, że na obszarze, gdzie dominowała moneta groszowa, pokrywającym się z zasięgiem cesarstwa rzymskiego, dążąc do maksymalizacji zysków, władcy obniżali zawartość kruszcu w monetach. W Europie Środkowej i Północnej, ze słabo rozwiniętym systemem monetarnym, gdzie dominowała moneta brakteatowa, w celu opodatkowania społeczeństwa przeprowadzano regularne wymiany monety. Początki zjawiska bicia monety na obszarze Czech wiąże Zaoral ze splotem wielu czynników, podkreśla jednak ich zewnętrzny charakter (osadnictwo, prawo rzymskie, kontakty handlowe). Proces monetyzacji był silnie związany z komercjalizacją gospodarki. Ważnym czynnikiem sprzyjającym rozpowszechnieniu użycia monety było przejście od opłacania podatków w naturaliach do płatności w monecie (pierwsza połowa XII w.). Rosnąca w drugiej połowie XIII w. podaż monety brakteatowej skutkowałą rozwojem gospodarczym i strukturalnymi zmianami w gospodarce – lokacjami miast i wsi. Wykształcenie się rynków i włączenie ziem czeskich w handel międzynarodowy wraz z wpływem instytucji kościelnych (podatki, napływ kupców włoskich) spowodowały zdaniem autora upowszechnienie się monety groszowej.

Carsten Jahnke, autor tekstu *The trade between Slesvig/Lübeck and Novogrod c. 1050 until c. 1450* (s. 63–76), podjął zagadnienie stopnia monetyzacji wymiany handlowej na jednej z głównych osi działania Hanzы. Skupił się na roli, jaką odgrywały w niej systemy proto- (np. wykorzystanie monet arabskich) i premonetarne (barter) oraz na

przejściu do systemu monetarnego opartego na srebrze. Kolonizacja południowego pobrzeża Bałtyku przez kupców niemieckich i rozwój miast lokacyjnych przyspieszyły proces monetyzacji życia gospodarczego w tej części kontynentu. Przejście od handlu opartego na barterze do wyrażania wartości towaru w pieniądzu pozwoliło na zmianę sposobu działania kupców – odejście od podróżowania z towarem na rzecz pracy w kantorze. Na podstawie przykładów z najstarszych archiwaliów z Lubeki autor dowodzi, że proces monetyzacji rozpoczął się od miast i poprzez kontakty między mieszkańcami a mieszkańcami wsi zataczał coraz szersze kręgi. Zdaniem C. Jahnkego zakończył się w początku XIV w., jednak objął wówczas tylko obszary pozostające w kręgu cywilizacji łacińskiej. Kontakty kupców hanzeatyckich z mieszkańcami Nowogrodu, wskutek różnic kulturowych i idącego za tym braku zaufania, w dalszym ciągu opierały się na barterze. Podkreślić trzeba, że badacz słusznie widzi początek procesu monetyzacji w intensyfikacji kontaktów handlowych i rozwoju miast, pomija jednak rolę, jaką w tym procesie odgrywało powstanie i rozwój władztw terytorialnych².

W kolejnym artykule, pt. *Limited use of money in late-medieval commerce. Economic considerations on the viability of Hanseatic „reciprocal trade”* (s. 77–97), jego autor, Ulf Christian Ewet podjął zagadnienie ograniczonego użycia pieniądza w handlu hanzeatyckim. Autor wskazuje, że nie wynikało ono z niższego poziomu wiedzy ekonomicznej kupiectwa hanzeatyckiego, a z wykorzystania specyficznej dla tego obszaru formy spółki kupieckiej określonej jako handel wzajemny (*reciprocal trade*). Forma ta opierała się na istniejących strukturach społecznych, wykorzystując je do uwiarygodnienia i zabezpieczenia transakcji między kontrahentami. Polegała na przesłaniu towarów do kupca działającego w innym mieście, który sprzedawał je w swoim imieniu, spłacając pierwotnego właściciela dóbr przez wysłanie mu swojego towaru. Od znanej formy spółki określanej jako *sendeve* różniła się własnością towaru oraz brakiem sformalizowania. Rozliczenie w towarze pozwala jednak widzieć w analizowanych transakcjach raczej wymianę barterową. Zalety tej formy handlu autor widzi w obniżeniu kosztów transakcyjnych, unikaniu ryzyka transportu gotówki, niskim kapitale wejściowym i braku konieczności zewnętrznego uwiarygodnienia, opierała się bowiem na wzajemnym zaufaniu i reputacji w gronie rodziny i grupy kupieckiej. Analogiczne korzyści płynęły ze stosowania barteru³. W trudności implementacji nad Bałtykiem znanych w Europie Zachodniej form kredytowania upatruje autor pułapki zamknięcia hanzeatów na kontakty z Zachodem w XVI w. Teza o nieefektywności tej formy handlu i hamowaniu przez nią rozwoju handlu, i tym samym wzrostu gospodarczego regionu, począwszy od XVI w., także budzi wątpliwości. Tekst ma w głównej mierze charakter teoretyczny, autor bowiem, wskazując na brak odzwierciedlenia tej formy

² Na rolę kształtowania się wczesnośredniowiecznych władztw terytorialnych w procesie monetyzacji wskazują Dariusz Adamczyk i Piotr Guzowski w swoich tekstach w recenzowanym tomie. Zob. także Sławomir GAWLAS, *Komercjalizacja jako mechanizm europeizacji peryferii na przykładzie Polski*, [in:] Roman CZAJA, Marian DYGO, Sławomir GAWLAS, Grzegorz MYŚLIWSKI, Krzysztof OŻÓG, *Ziemia polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średniowiecznej Europy*, red. Sławomir GAWLAS, Warszawa 2006, s. 44–62.

³ Por. artykuł A. P. Orłowskiej w recenzowanym tomie (jego omówienie w dalszej części tekstu).

handlu w księgach miejskich i notatkach kupieckich, nie podaje przykładów jej stosowania.

W kolejnym artykule, autorstwa Piotra Guzowskiego, zatytułowanym *Monetisation and economic inequality among peasants in medieval Poland* (s. 98–122), przedstawiono zagadnienia monetyzacji i nierówności ekonomicznych w obrębie warstwy chłopskiej w średniowiecznej Polsce. Właściwe rozważania poprzedzone są teoretycznym wstępem, w którym autor definiuje tytułowe pojęcia, wskazuje na inspiracje metodologiczne i określa cel artykułu. Wyróżnia dwa etapy monetyzacji ziem polskich. Pierwszy datuje na okres od X do XII w. Zasięg cyrkulacji pieniądza był wówczas niski i wiązał się głównie z opłatami na rzecz Kościoła oraz targami, gospodami i nielicznymi ośrodkami miejskimi. Na wyjście gospodarki opartej na pieniądzu kruszcowym poza wąską elitę wskazuje zdaniem autora cykliczne przeprowadzanie *renovatio monetae*. Momentem przełomowym, rozpoczynającym drugi etap monetyzacji, była prowadzona od XIII w. kolonizacja na prawie niemieckim oparta na modelu Stadt-Landkolonisation. Wprowadzenie opłat w pieniądzu, przełom w rolnictwie związany z upowszechnieniem trójpolówki, postępująca urbanizacja i rozwój rynków lokalnych spowodowały systematyczny wzrost udziału ludności chłopskiej w gospodarce pieniężnej. Proces zakończył się najwcześniej w końcu XV w. Jedną z jego konsekwencji były rosnące wśród chłopów nierówności ekonomiczne. Wykorzystując współczynnik Giniego, autor dowodzi, że były one tym wyższe, im bliżej miasta, a więc rynku, funkcjonowało dane gospodarstwo chłopskie.

W kolejnym tekście – *Toruń's burghers and silver/gold in the first half of the fifteenth century* (s. 123–141) – Krzysztof Kopiński opisał zagadnienia związane z metalami szlachetnymi (srebro, złoto), a w szczególności ich pochodzeniem i rolę w aktywności ekonomicznej mieszkańców Torunia. Autor na podstawie zapisów w księgach ławniczych identyfikuje szereg przedmiotów wykonanych z metali szlachetnych będących własnością torunian, konstatując, że w okresie załamania monety pruskiej w pierwszej połowie XV w. stanowiły one bezpieczną lokatę majątku. Dalsza część artykułu poświęcona jest monetom zarówno pruskim, jak i obcym. Jak stwierdza autor: „This might seem a trivial statement, but it must be remembered that precious metals were also fund in coins [...]” (s. 126). W ostatniej części tekstu, bazującej na rachunkach szafarzy zakonnych, autor wskazuje, że metale szlachetne, głównie srebro, docierały do Prus z terenów dzisiejszej Słowacji (*via* Wrocław) oraz Krakowa.

Dzięki artykułowi Anny Pauliny Orłowskiej – *The use of gold and silver in the praxis of a merchant in late medieval Gdańsk* (s. 142–158) – pozostajemy w tematyce kupiectwa hanzeatyckiego. Autorka analizuje użycie zróżnicowanych form płatności i rozliczeń z kontrahentami w kontekście monetyzacji w działalności handlowej Johana Pyrego, gdańskiego kupca aktywnego w latach 1422–1455. W pierwszej części artykułu badaczka definiuje monetyzację (użycie pieniądza kruszcowego oraz umiejętność wyrażania wartości w walucie) oraz krótko charakteryzuje postać Johana Pyrego i jego księgę, która stanowi podstawę dalszych rozważań. Następnie omówione zostały waluty wzmiankowane tym źródle. Kupiec utrzymywał kontakty z kontrahentami szeregu miast na południowym pobrzeżu Bałtyku, na Litwie, a także Anglii i Niderlandach – szeroki zasięg geograficzny znalazł odzwierciedlenie w różnorodności używanych walut. Wzmiankowane już we wcześniejszych artykułach ograniczone,

wynikające z wysokich kosztów transakcyjnych i zagrożenia rabunkiem, wykorzystanie pieniądza kruszcowego w rozliczeniach kupców hanzeatyckich widzimy także w przypadku Pyrego. Stosował weksle i listy dłużne, najczęściej jednak rozliczeń dokonywano, zestawiając wzajemne zobowiązania i wypłacając jedynie różnicę. Wzajemne zobowiązania mogły być przekazywane wielokrotnie między różnymi kupcami. Inną formą, która pozwalała uniknąć gotówki, choć niekiedy wartość towarów wyrażano w monecie obrachunkowej, był barter. Podsumowując swoje rozważania, A. P. Orłowska wraca do postawionych we wstępie definicji monetyzacji, stwierdzając, że Pyre wykorzystywał umiejętność wyrażania wartości towarów w monecie w kontaktach handlowych tak z kontrahentami ze Wschodu, jak i Zachodu. W przypadku użycia monety kruszcowej we wzajemnych rozliczeniach widoczne jest wyraźne odejście od tej formy wynikające po części z wysokich kosztów transakcyjnych i odczuwanego wówczas braku kruszców.

Książkę zamyka rozdział autorstwa Marcina Grulkowskiego zatytułowany *City and money during a war. Gdańsk debt during the Thirteen Year's War* (s. 159–172). Celem artykułu jest ukazanie działań władz miejskich Gdańska, takich jak nakładanie nowych podatków i zaciąganie długów, mających na celu pozyskanie środków finansowych na pokrycie wydatków związanych z prowadzeniem działań wojennych. Autor krótko omówił charakter udziału Gdańska w wojnie i związane z tym wydatki, po czym przeszedł do przedstawienia form pozyskiwania kapitałów niezbędnych do ich pokrycia, jak pożyczki i zastawy, oraz ich skutki – zubożenie miasta.

Niewątpliwym atutem pracy są: podjęcie jednego z kluczowych problemów z zakresu historii gospodarczej średniowiecza, uwzględnienie szerokiej perspektywy (historia, archeologia, antropologia) i dostrzeżenie nielinearności zjawisk społecznych i gospodarczych. Przekrojowy charakter książki zarówno pod względem zakresu chronologicznego, od XI do XV w., jak i terytorialnego (nie tylko strefa bałtycka, a w zasadzie Pomorze i Prusy, lecz także szerokie zaplecze obejmujące ziemie polskie, a nawet Czechy) pozwala na uchwycenie różnic i analogii w występowaniu badanych zjawisk. Publikacja w renomowanym zagranicznym wydawnictwie przyczyni się do szerszego włączenia głosu polskich uczonych w rozważania nad tym zagadnieniem. Zdecydowanym mankamentem pracy jest brak szerszego merytorycznego wstępu wprowadzającego mniej zorientowanego czytelnika w badania nad problemem monetyzacji i komercjalizacji prowadzone w głównie w obrębie historiografii anglosaskiej⁴. Skutkuje to brakiem jednolitej definicji badanych zjawisk (w swoich tekstach definicje zaproponowali tylko P. Guzowski i A. P. Orłowska). Wskazać można też na drobne potknięcia redakcyjne np. stosowanie różnych określeń na pieniądź pruski (skojec, scot; s. 131–132; 144) czy błędy w tytułach prac w zestawieniach bibliograficznych (s. 118). Drobne uwagi krytyczne w odniesieniu do poszczególnych artykułów, jak i całego tomu nie umniejszają w znacznym stopniu wagi omawianej publikacji. Szczególnie zaś cieszy

---

⁴ Zob. Robert Sabatino LOPEZ, *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950–1350*, Cambridge 1976; Richard H. BRITNELL, *The commercialisation of English society 1000–1500*, Cambridge 1992; James L. BOLTON, *Money in the Medieval English Economy 973–1489* (Manchester Medieval Studies, vol. 15), Manchester 2012.

podjęcie problematyki z zakresu historii gospodarczej, która w polskiej historiografii nie znajduje szerokiego zainteresowania.

Cezary Kardasz*

 <https://orcid.org/0000-0001-6740-7823>

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, Dariusz and Beata Możejko, eds. *Monetisation and commercialisation in the Baltic Sea, 1050–1450*. London, New York: Routledge, 2021.
- Bolton, James L. *Money in the Medieval English Economy 973–1489*. Manchester: Manchester University Press, 2012.
- Britnell, Richard H. *The commercialisation of English society 1000–1500*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Gawlas, Sławomir. “Komerccjalizacja jako mechanizm europeizacji peryferii na przykładzie Polski.” In *Ziemia polskie wobec Zachodu. Studia nad rozwojem średnio-wiecznej Europy*, edited by Sławomir Gawlas, 25–116. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006.
- Guzowski, Piotr. “Przyziemne potrzeby w badaniach społeczno-gospodarczych dawnej Polski.” *Historyka. Studia Metodologiczne* 49 (2019): 329–359. <http://dx.doi.org/10.24425/hsm.2019.130585>.
- Lopez, Robert Sabatino. *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950–1350*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

---

* Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

 ckardasz@umk.pl